

voter alignments. Cross-national perspectives / S.M. Lipset, S. Rokkan. – N.Y.: The Free Press, 1967. 4. *Lidstrom A.* Territorial governance in transition // Regional and Federal Studies / A. Lidstrom. – 2007. – № 4. – P. 502. 5. *Albaek E.* Nordic local government: Developmental trends and reform activities in the postwar period / E. Albaek, L.E. Rose. – Helsinki: The Associations of Finnish Municipalities, 1996. – P. 71. 6. *Johnsen A.* Kommunesammenslaingers politiske okonomi: En analyse av velgeratferd i radgivende folkeavstemninger / A. Johnsen, J. Klausen // Norsk statsvitenskapelig tidsskrift. – 2006. – Vol. 22. – P. 22-45.

УДК 323.1

В. А. ЯВІР

ОСНОВНІ ПРОЯВИ СЕПАРАТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ¹

Аналізуються основні прояви сепаратизму в Південно-Східному регіоні. Досліджуються етнополітичні передумови, наукові прогнози виникнення сепаратизму в Україні. Здійснюється теоретична класифікація явища.

Ключові слова: сепаратизм, анексія, етнополітична дезінтеграція

Явир В.А. Основные проявления сепаратизма в современной Украине

Анализируются основные проявления сепаратизма в Юго-Восточном регионе. Исследуются этнополитические предпосылки, научные прогнозы возникновения сепаратизма в Украине. Выполняется теоретическая классификация явления.

Ключевые слова: сепаратизм, аннексия, этнополитическая дезинтеграция.

Yavir Vira. The Basic Manifestations of Separatism in Modern Ukraine

The basic manifestations of separatism in Southern and Eastern region are analyzed. The ethnopolitical backgrounds, scientific prognoses of separatism emergence in Ukraine are investigated. The phenomenon is classified theoretically.

Key words: separatism, annexation, ethnopolitical disintegration.

Ще кілька років тому загроза сепаратизму в Україні здавалася перебільшеною і не належала до основних викликів національній безпеці та територіальній цілісності держави. Однак вчені багато років поспіль задовго до вибуху сепаратистських проявів в Україні в 2014 році констатували посилення етнорегіональних відмінностей, диспропорцій, відцентрових рухів етнополітичного спрямування, що за певних умов можуть набути ознак сепаратизму. В. Дівак в 2009 році, аналізуючи процеси в політичному та соціально-економічному житті країни за останні десять років, вказувала на наявність в Україні окремих регіонів з потенційними, латентними проявами сепаратизму (Автономна Республіка Крим, Закарпаття, Донбас, Північна Буковина). На думку дослідниці, сепаратистські прояви стануть деструктивним чинником політичного процесу за умов: ігнорування цен-

© ЯВІР Віра Анатоліївна – кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корещького НАН України

¹ Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві» в межах державної цільової програми «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні»

тральною владою об'єктивної логіки історичного розвитку Української держави та інтересів населення різних регіонів України; відсутності цілісного національного проекту розвитку, що змушуватиме регіони формувати „власні” проекти; наявності соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку, що призводять до регіональної дезінтеграції¹.

К. Вітман в 2011 році наголошував на тому, що політичній еліті України не вдається знайти оптимальне співвідношення загальнонаціональних та регіональних інтересів. Врахування інтересів одного регіону на загальнонаціональному рівні автоматично порушує етнополітичну стабільність в інших регіонах України. Напрацювання та реалізація єдиної, злагодженої етнополітики в Україні нашоухується не лише на перешкоди у вигляді об'єктивних регіональних відмінностей, а й їх політизацію. За словами дослідника, регіональна етнополітика слугує засобом політизації етнокультурних відмінностей та загострення етнополітичних суперечностей на загальнонаціональному рівні².

У своїх попередніх дослідженнях ми наголошували на необхідності застосування політичних та правових механізмів подолання етнокультурного, етнополітичного розколу держави та українського суспільства, що за несприятливих умов може призвести до дезінтеграції України. Зокрема визначали, що консолідація суспільства в сучасних умовах залишається головним соціально-політичним завданням влади та громадянського суспільства. Адже Україна належить до поліетнічних держав зі складною історичною спадщиною та суттєвими регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями, які не вдалося згладити в межах етнонаціональної політики за роки незалежності. Аналіз основних чинників етнокультурного розколу засвідчив, що причини деконсолідації є наслідком дії об'єктивних культурно-історичних умов та політико-правових: неузгодженості, недостатнього рівня розробки законодавчого забезпечення процесу консолідації³. Виходячи з цього, пропонували низку політико-правових механізмів інтенсифікації цього процесу з метою запобігання деструктивним етнополітичним явищам.

Однак застереження наукової спільноти щодо загрози етнополітичного, етнокультурного розколу країни, деконсолідації українського суспільства, які в подальшому можуть призвести до конфліктів за участю етнічного чиннику, етнополітичної дезінтеграції держави, сепаратизму, сецесії та анексії регіонів, – якщо і враховувалися, то не повною мірою. Прояви сепаратизму в Південно-Східному регіоні України, збройні конфлікти з людськими жертвами, етнічні чистки, дезінтеграція України – стали реаліями сучасної етнополітичної ситуації. Це наслідок ігнорування та недооцінювання вибухового, конфліктогенного потенціалу етнічності в її найширшому розумінні. Етнокультурні відмінності, нашаровуючись на політичне несприйняття правоті, проукраїнської, проєвропейської влади після повалення попередньої проросійської, що уособлювала Південно-Східний регіон, – стали передумовами сепаратизму. Втім, на нашу думку, сепаратизм на Сході та Півдні держави за участі лише цих чинників завершився б початковою стадією перебігу – проголошення сепаратистських закликів, спрямованих на порушення територіальної цілісності, суверенітету та недоторканності України. На нинішньому етапі – захоплення, тероризу-

вання міст, областей, населення, ведення військових дій – сепаратизм був би неможливий без активної участі сусідньої держави – Російської Федерації.

Участь Росії була визначальною в ескалації сепаратизму в Україні, адже саме вона надала Криму фінансову, інформаційну, військову підтримку у прагненні вийти зі складу України під надуманим приводом невизнання центральної влади, яка прийшла на зміну попередній внаслідок Євроволуції – масових акцій протесту в Києві проти зловживань влади та відтермінування євроінтеграції України. В ході обговорень кримським парламентом політичної ситуації в країні депутати офіційно звернулися до Російської Федерації за допомогою, посиляючись на те, що «Крим – це російська автономія, російська за національністю, за культурою і мовою...»⁴. Кримські парламентарі побоювалися дій нової влади націоналістичного спрямування, зокрема можливої ліквідації автономного статусу Криму, раніше багаторазово анонсованого правими політичними силами. Російська Федерація відгукнулася на заклик та надала допомогу невизнаній, самопроголошеній владі Криму: обрання нового керівництва АРК (прем'єр-міністра та уряду) відбувалося з багатьма процедурними порушеннями, тому Київ цієї ротації не визнав. Наприкінці лютого 2014 року на той момент невідомі особи зі зброєю (пізніше було встановлено, що ними були російській військові) захопили приміщення парламенту АРК, який в їх присутності ухвалив постанову про проведення республіканського референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим. Нелегітимна кримська влада звернувся до Президента РФ з проханням про допомогу у забезпеченні миру і спокою на території АРК. 1 березня сепаратисти отримали таку допомогу – Російська Федерація ввела в Крим війська, захопивши цю частину території України.

Війська сусідньої держави забезпечили проведення в Автономній Республіці Крим незаконного референдуму 16 березня 2014 року з питаннями 1) Ви за возз'єднання Криму із Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України? – які суперечать законодавству України. Сфальсифіковані результати референдуму (96,77% виборців, що взяли участь у волевиявленні, начебто підтримали приєднання півострова до Росії, 2,51% – підтримали статус Криму як частини України) визнали лише Росія та влада Криму⁵. Однак саме вони стали формальною підставою сецесії та анексії регіону – 17 березня 2014 року Верховна Рада АРК проголосила Крим незалежною суверенною державою – Республікою Крим і звернулася до Росії з пропозицією прийняти нове державне утворення до свого складу. Між Російською Федерацією та невизнаною республікою було підписано Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь. Україна втратила контроль над півостровом, між Херсонською областю та Кримом було облаштовано державний кордон України. Однак Україна не визнала втрату Криму, надавши півострову статус тимчасово окупованої території спеціальним законом.

Чому перший помітний за багато років прояв сепаратизму в Криму був

настільки швидким? Президент РФ не приховував задоволення від того, наскільки блискавичною та безпроблемною для Російської Федерації виявилася анексія Криму – без жодного пострілу, без людських жертв. По-перше, як уже зазначалося, відокремлення Криму було б неможливим без підтримки та ретельної підготовки з боку РФ. Сусідня держава ще в часів СРСР користувалася популярністю на Південному Сході України, переважно російськомовному. Громадяни ностальгують за СРСР, за тогочасним рівнем життя і ідентифікують СРСР саме з Російською Федерацією, яка через ЗМІ обіцяє забезпечити такий рівень життя і російськомовним українцями в складі своєї держави. По-друге, сепаратизм став цілковитою несподіванкою для центральної влади – Україна втратила Крим, не встигнувши оговтатися від шоку введення військ РФ на свою територію. Водночас сепаратизм в Криму став несподіванкою виключно тому, що влада воліла багато років поспіль не помічати, не визнавати етнополітичних проблем в країні в цілому та в регіоні зокрема і, відповідно, не реагувати на них.

Стан регулювання етнопонаціональних відносин у всій державі занедбаний. Науковці вже багато років поспіль наполягають на гармонізації та осучасненні законодавства етнопонаціональної сфери. Зокрема на прийнятті нової редакції Закону України «Про національні меншини в Україні» 1992 року, що має загальний політичний характер, характеризується декларативністю, відсутністю чітких механізмів забезпечення прав громадян, які належать до національних меншин, що, в свою чергу, провокує процеси політизації етнічності та посилює етнокультурний розкол; на удосконаленні законодавства про мови, яке містить низку суперечностей та неузгодженостей з Конституцією України, що призводить до поглиблення етнокультурного розколу та протистояння на мовному ґрунті в Україні; на гармонізації антидискримінаційного законодавства. Натомість українська еліта весь час відтерміновувала вирішення етнопонаціональних питань на невизначну перспективу або розв'язувала їх на користь однієї частини етнокультурно розколотого суспільства, викликаючи невдоволення в іншій. Тоді як у поліетнічному суспільстві держава повинна залишатися неупередженим медіатором, який представляє інтереси усіх без винятку сегментів етнокультурно неоднорідного суспільства. Держава, що діє на користь лише однієї етноспільноти або не діє взагалі, пускаючи все самоплином та покладаючись лише на внутрішні процеси саморегулювання, приречена на поразку реалізації проекту стабільної, процвітаючої поліетнічної країни. Слушність цієї тези підтверджує процес дезінтеграції України, що розпочався в 2014 році проявами сепаратизму.

Спроби запобігти негативним сценаріям розвитку етнополітичної ситуації в наводгоінний спосіб, як у випадку з кримськими татарами, продемонстрували, що в Україні таки є політична воля та потенціал для вирішення етнополітичних проблем, але у випадку з анексією Криму вже немає для цього часу. Після втрати півострова парламент визнав кримськотатарський народ корінним народом Криму з усіма правовими і соціальними наслідками цього статусу, прийнявши постанову “Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави”⁶ та нарешті визначив статус депортованих осіб та

встановив гарантії держави щодо відновлення їх прав, прийнявши Закон України “Про відновлення прав осіб депортованих за національною ознакою”⁷. Однак ці документи не запрацюють повною мірою і точно не зможуть бути реалізовані на території Криму, який Російська Федерація вже вважає власною невід’ємною територією. Україна втратила 23 роки незалежності, які могли бути плідно використані для вирівнювання етнополітичних пропорцій, задоволення етнокультурних потреб етнопонаціональних спільнот регіону (переважно українців та кримських татар), які зазнавали шаленого політичного та мовно-культурного тиску з боку російської більшості на півострові. Втім, побоюючись етнополітичного невдоволення російської національної меншини в цілому в державі та застосування механізмів тиску Російської Федерації, яка захищає інтереси своїх співвітчизників за кордоном і особливо ретельно на пострадянському просторі, – держава всіляко оминала проблему врегулювання, стабілізації етнополітичної ситуації в Криму на користь України. В результаті, і не без участі Російської Федерації, як безпосередньо (заходи за участю Чорноморського Флоту РФ), так і опосередковано через проросійські організації, в Україні сформувався проросійськи налаштований регіон, більшість населення якого не лише не чинила опору, а навпаки вітала анексію Криму Російською Федерацією. Без підтримки місцевого населення та політичної еліти півострова сепаратизм не набув би такої радикальної форми і не призвів би до відокремлення півострова та входження його до складу сусідньої держави в рекордно короткі строки – протягом кількох тижнів.

Логіка подій в Південно-Східному регіоні України за участю Росії та проросійськи налаштованого населення повністю вписується в класичний алгоритм сепаратизму, теоретико-методологічна основа якого напрацьована науковцями на прикладах Квебеку у Канаді, Країни басків у Іспанії, Північної Ірландії у Великій Британії. Сепаратизм визначається як політичний рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Породжується сепаратизм суперечностями між центральною владою держави та виразниками ідей сепаратизму – політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями етнічних меншин, політичними структурами окремих регіонів. Згідно з визначенням Юридичної енциклопедії підґрунтям сепаратизму слугує чимало чинників⁸. Наразі ми розглянемо ті, що призвели до виникнення цього явища в Україні. Це, поперше, неоднорідність, строкатість складу населення країни. Незважаючи на те, що значних етнічних відмінностей у складі населення в Україні, за винятком Криму, не спостерігається, частка російської національної меншини та російськомовних громадян на Півдні та Сході держави вища, ніж загалом по країні. Але, згідно з опитуванням проведеним в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Харківській, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій областях, сумнівається у тому, що Росія справедливо захищає інтереси російськомовних громадян на Південному Сході, практично половина населення регіону – 49,9%⁹.

По-друге, передумовою сепаратизму слугує нерівномірність соціального, економічного, культурного, зокрема мовного, розвитку окремих регіонів, що породжує сподівання спільнот на самозбереження та поліпшення умов існування. Дійсно, у Криму і Східних областях України – Луганській

та Донецькій – населення, що поділяє сепаратистські настрої, переконане в покращенні умов як економічного, так і культурно-мовного розвитку у випадку відокремлення від України. По-третє, вплив з-за кордону певних держав, а подекуди – й міжнародних терористичних організацій, з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і населення відокремлених регіонів. Якщо у випадку з Кримом, Росія офіційно на рівні вищого керівництва підтримувала і заохочувала сецесію півострова, то у випадку з материковою Україною сусідня держава діє приховано – через групи диверсантів без розпізнавальних знаків, використовуючи механізми гібридної війни (пропаганду, озброєних терористів, незаконне постачання зброї через кордон).

При цьому офіційно глава РФ заперечив той факт, що за сепаратизмом в Україні стоїть Росія. “Немає на Сході України жодних російських підрозділів, немає спеціальних служб, немає інструкторів. Це все місцеві громадяни”, – запевнив В. Путін¹⁰. Однак правоохоронні органи України навели низку доказів причетності російської сторони до сепаратистських виступів – телефонні записи, відеодокази, сучасна зброя, якою озброєні лише російські військові. Окрім того, на причетність Російської Федерації до сепаратизму на Сході та Півдні України вказує російське громадянство великої кількості фігурантів самопроголошених незваних квазідержавних утворень. Зокрема, прем’єр-міністр самопроголошеної Донецької Народної Республіки О. Бородай офіційно зізнався, що є громадянином РФ, працював у Криму під час анексії в команді, яка пізніше підготувала та реалізувала проекти “народних республік” на Південному Сході України¹¹.

Згідно з теоретичними підвалинами феномену, сепаратизм найчастіше передбачає утворення на відокремленій території незалежної держави як кінцеву мету і головну ціль цього політичного руху. Однак в Україні спостерігається інший різновид сепаратизму – іредентизм, який головною метою визначає прагнення, відокремившись від однієї держави (України), увійти до складу іншої (Російської Федерації, як у випадку з Кримом). Прихильники та борники сепаратизму вдаються найширшого спектру дій: від пропагандистських акцій (залякування населення Криму та Південного Сходу націоналістичною експансією, зокрема Правим сектором); масових акцій (показових мітингів місцевого населення проти київської влади під прапорами РФ та з георгіївськими стрічками); референдумів (на всіх територіях України, охопленими сепаратизмом були проведені референдуми про вихід зі складу України та подальше приєднання до РФ); аж до терористичних актів та збройної боротьби (сепаратисти вдавалися до вбивств військових, місцевого населення, підозрюваного в зв’язках з націоналістами, або тих людей, що чинили їм опір). Нинішня етнополітична ситуація на Південному Сході України є класичним прикладом сепаратизму. Увесь регіон не вдалося охопити сепаратистськими проявами – влада в інших областях виявилася ефективнішою, а населення консолідованішим у питанні збереження єдності та територіальної цілісності України. Однак населення Луганської та Донецької областей надало підтримку російським диверсантам, що захопили адміністративні будівлі, оголосили про невизнання київської влади, проголосили Луганську Народну Республіку та Донецьку Народну Республіку, провели сфальсифі-

ковані місцеві референдуми (з безпрецедентною явкою та високим рівнем підтримки) про відокремлення самопроголошених квазіутворень від України з наміром подальшого приєднання до Російської Федерації. Але за офіційними даними в цих заходах взяли участь не більше 30% громадян областей.

Центральна влада відмовилася вести діалог з сепаратистами, намагалася стримувати сепаратистський рух за допомогою антитерористичної операції, втім, відбити області силовикам поки не вдається. На відміну від Криму, Російська Федерація утримується від приєднання Донецької та Луганської областей, в першу чергу через жорсткі міжнародні санкції, накладені на державу та головних дійових осіб, підозрюваних в дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні. Проблема сепаратизму ДНР та ЛНР залишається на порядку денному.

Як слушно зазначає В. Дівак, проблеми сепаратизму не вирішуються на основі прецеденту, адже немає універсального засобу нейтралізації цього політичного руху. Кожна країна має вирішувати їх на основі власних політичних та соціокультурних традицій, відповідно до рівня розвитку демократії, застосовуючи такі механізми, як федералізація, автономізація, регіоналізація¹². Наразі перед Україною гостро стоїть питання їх швидкого та ефективного напрацювання.

1. Дівак В. Деякі проблеми реформування адміністративно-територіального устрою та регіоналізація України / В. Дівак // Держава і право. – 2009. – № 45. – С. 627. 2. Вітман К. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні / К. Вітман // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – №9. – С. 57. 3. *Політико-правові* засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – С.93. 4. *Крым* – это русская автономия: Парламент Крыма призывает просить защиты у России [Електронний ресурс] // Экономические известия. – Режим доступа: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/417-krum-eto-russkaya-avtonomiya-parlament-kruma-prizyvayet-prosit-zashhity-u-rossii. 5. *Результаты* общекрымского референдума / Государственный Совет Республики Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty>. 6. *Постанова* Верховної Ради України “Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави” [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89891.html>. 7. *Закон* України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>. 8. *Юридична* енциклопедія у 6 т. – К., 2003. – Т.5. – [Електронний ресурс] / Циклоп – енциклопедії та словники. – Режим доступу: <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>. 9. *Думки* та погляди жителів Південно-Східних областей України: квітень 2014 [Електронний ресурс] / Київський Міжнародний Інститут Соціології. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=1>. 10. *В. Путін* заперечує присутність російських військових на Донбасі [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня від 17.05.2014. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/putin-zaperechuye-prisutnist-rosiyskih-viyskovih-na-donbasi-141837_.html. 11. *“Прем’єр”* ДНР визнав, що сценарій у Криму та на сході України готувала одна команда [Електронний ресурс] // Lb.ua від 17.04.2014. – Режим доступу: http://ukr.lb.ua/news/2014/05/17/266767_premier_dnr_priznal_stsenarii.html. 12. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: моногра-